

KOMPARÁCIA POVOJNOVÉHO ANTISEMITIZMU V POĽSKU A NA SLOVENSKU COMPARISON OF POST-WAR ANTISEMITISM IN POLAND AND SLOVAKIA

Martin Šromovský

Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici – Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

2.1.9. slovenské dejiny, 1. rok štúdia, denná forma štúdia

sromovsky@saske.sk

Školiteľ: doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD. (michal.smigel@umb.sk)

Kľúčové slová

židovská menšina, židovská emigrácia, antisemitizmus, Slovensko 1945 – 1948, Poľsko 1945 – 1948

Key words

Jews minority, Jews migrations, anti-semitism, Slovakia 1945 – 1948, Poland 1945 – 1948

Oslobodzovanie nacistických koncentračných táborov armádami spojencov neprinieslo židovskému obyvateľstvu vytúžený pokoj. Práve naopak, v prvých rokoch po skončení druhej svetovej vojny bola v priestore strednej Európy prítomná antisemitská atmosféra, ktorá vyústila do demonštrácií, výtržností a prejavov fyzickej agresie či cielených útokov proti Židom z radov rôznych sociálnych skupín. Príčiny je nutné hľadať v nepríjemnom dedičstve vojny, protižidovskom zákonodarstve či neistej politicko-ekonomicko-spoločenskej situácii krajín, ktorých budúcnosť bola v područí Sovietskeho zväzu (ZSSR). Rozdielna bola miera intenzity a brutality antisemitských prejavov, ako aj ich dôsledky.

Pred druhou svetovou vojnou sa na území Poľska nachádzalo približne tri a pol milióna Židov. Kvôli nacistickej túžbe zničiť zo sveta Židov, sa tento počet znížil na 200 až 300-tisíc (5,7 – 8,6 % z predvojnového stavu). Treba však podotknúť, že z tohto počtu približne 130-tisíc osôb pochádzalo z územia pričleneného k ZSSR v septembri 1939. Tí sa na základe medzištátnej dohody medzi Poľskom a ZSSR mohli po skončení vojny vrátiť do pôvodnej vlasti. (1) Repatriácia týchto osôb trvala prakticky až do konca roku 1948. Aj kvôli pohybu týchto osôb je ťažko určiť presný počet židovského obyvateľstva na území Poľska.

Hospodárska situácia preživších poľských Židov bola nezávideniahodná. Ešte na začiatku roka 1947 bola zamestnanosť medzi židovským obyvateľstvom iba 35,1 %. (2) Dôvodom nezamestnanosti židovského obyvateľstva bol predovšetkým zlý zdravotný stav vracajúcich sa z koncentračných táborov, ukrývajúcich sa v lesoch či v pivniciach. V roku 1945 bolo 35-tisíc Židom udeľovaná pomoc vo forme potravín a oblečenia. V prevádzke bolo 22 nocľahární pre 5 270 osôb, v celej krajine existovalo 44 vývarovní, ktoré poskytovali pokrm pre 7 460 ľudí. (3) O čosi lepšie to bolo s náboženskou starostlivosťou. Tá bola vtedy dostupná takmer vo všetkých väčších židovských strediskách, v 80-tich kongregáciách bolo činných 25 rabínov v 38 synagógach, okrem toho bolo činných aj niekoľko desiatok domovov modlitieb. Krátko po vojne bola starostlivosť o náboženské záležitosti zverená **CKŽP** (Centralny Komitet Żydów Polskich – Ústredný výbor poľských Židov), kým to neprebrali Židovské náboženské združenia, následne premenované na Židovské náboženské kongregácie. (4) V prvých rokoch po vojne bol postoj štátu k židovskej menšine priaznivý, keďže potreboval vyzeráť pred zahraničím ako ochranca zdecimovanej židovskej menšiny, ako ochranca demokratických práv. Prístup varšavskej vlády sa zmenil až dôsledkom zmenenej politickej situácie na medzinárodnej scéne (keď sa Izrael začal prikláňať k USA) a výhrou komunistov v parlamentných voľbách v januári 1947.

Na Slovensku sa zachránilo z cca 130 000 osôb, hlásiacich sa k židovskému náboženstvu v predvojnovom období, podľa rôznych odhadov od 25-tisíc do 30-tisíc osôb (19,2 – 23 % z predvojnového stavu). (5) Hospodárska situácia židovského obyvateľstva však bola na Slovensku na vyššej úrovni ako v Poľsku, čo korešpondovalo s celkovou odlišnou situáciou v Poľsku a na Slovensku. Náboženský život Židov na Slovensku sa taktiež obnovoval pomerne rýchlo, keď už v septembri 1945 vznikol **Ústredný zväz židovských náboženských obcí** (ÚZ ŽNO), zastrešujúci všetkých veriacich Židov.

V roku 1949 bolo registrovaných 41 náboženských obcí. (6) Dôležitými organizáciami boli aj **Sdruzenie fašistickým režimom prenasledovaných** (SRP), ktoré zastupovalo všetkých Židov (teda aj tých, ktorí následkom holokaustu odstúpili od viery) a **Ústredný sväz cionistický** (ÚSC). (7)

V Poľsku boli Židia jedinou národnostnou menšinou, ktorej bola dovolená legálna politická činnosť v povojnovom období. Koncom roka 1944 vytvorili svoju politickú reprezentáciu CKŻP. Postupne vznikali politické strany, ktoré mali sionistický, komunistický, sionisticko-komunistický, nacionálno-sionistický, demokratický či národno-náboženský charakter. (8) Pestrá paleta židovských politických strán dokumentovala rozdielne predstavy členov židovskej komunity na to, akým smerom sa má uberať ich budúcnosť. Po politickej stránke to bolo na Slovensku horšie – Židia neboli uznaní ako národnostná menšina, a teda ani nemali možnosť založiť si žiadnu politickú stranu, hoci sa o to snažili. (9)

Zložitá bola však aj celková situácia v Poľsku a na Slovensku. Poľsko patrilo medzi najviac poškodené krajiny v Európe. Počas vojny zahynulo 16 – 17 % predvojnovéj populácie, štát stratil pätinu územia, krajina bola zdevastovaná s množstvom hospodárskych problémov. Poľsko prakticky okupovala Červená armáda (ČA), proti ktorej viedli prívrženci demokracie ozbrojený boj. Aj vďaka tomu, že na Slovensku prebiehali bojové operácie menšieho rozsahu ako to bolo v okolitých krajinách, bolo jeho územie, čo do strát na ľudských životoch ako aj hospodárskych škôd, v lepšej situácii ako Poľsko. Slovensku bolo dokonca navrátené južné územie, o ktoré prišlo pred vojnou a ČA tu pôsobila len niekoľko mesiacov (na jeseň 1945 opustila krajinu). Všetky tieto politické, ekonomické a spoločenské faktory sa podpísali pod odlišnosť antisemitských prejavov v Poľsku a na Slovensku.

V oboch krajinách je možné vyprofilovať vlny zvýšeného výskytu antisemitizmu. V Poľsku sa protižidovské excesy vyskytovali už v prvých mesiacoch po skončení nemeckej okupácie (bolo to však už na konci roka 1944, keďže východné poľské mestá boli oslobodzované o čosi skôr ako slovenské). Súvisela s vychádzaním z niekoľkoročných úkrytov na denné svetlo, čo využilo okolo 15-tisíc Židov, ako aj s návratom 25 – 30-tisíc osôb židovského pôvodu z táborov v Rakúsku a Nemecku. Druhá vlna protižidovských nálad pretrvávala v Poľsku od februára až do júla 1946, kedy začali z územia ZSSR prichádzať židovskí repatrianti. V roku 1947 začali už antisemitské nálady v Poľsku klesať. Na Slovensku bol zvýšený nárast antisemitizmu viditeľný v letných mesiacoch roka 1945 (taktiež v čase vracania sa Židov z koncentračných táborov a z úkrytov) a v letných mesiacoch roka 1946. Tretia vlna prišla v prvej polovici roka 1947 (v súvislosti s prebiehajúcim súdnym procesom s Jozefom Tisom a jeho následnou popravou). (10)

Antisemitizmus v Poľsku mal oveľa brutálnejší charakter a kvantitatívne aj značne väčší rozsah. Kým v Poľsku sa odhaduje počet smrteľných obetí následkom antisemitizmu na 300 až 2 500, (11) na Slovensku bolo zavraždených 16 Židov, aj to len v jednom okrese počas jedného mesiaca. (12) Tento značný rozdiel v počte smrteľných obetí je zapríčinený väčším množstvom pogromov a ozbrojených útokov na židovské obyvateľstvo v Poľsku. Iba počas pogromu v Kielcach zomrelo cca 40 ľudí, v Krakove cca 1 – 5 osôb, v Działoszycach bolo 5 mŕtvych a 50 ranených. V akcii, ktorá dostala podľa CKŻP názov „vlaková“, riadenej predovšetkým oddielmi **Národných ozbrojených síl** (Narodowe siły zbrojne – NSZ), počas ktorej boli strieľaní židovskí repatrianti, zahynulo údajne až dvesto osôb. (13) Židia boli tiež napádaní príslušníkmi nezávislého podzemia (ozbrojenej antikomunistickej opozície). Vo vojvodstve Białystok 24. marca 1945 oddiel domobrany vošiel do Czyżewa, kde zabil 13 osôb, z toho 9 osôb židovskej národnosti, obžalovaných o spoluprácu so Sovietmi, 3 agentov poľského pôvodu, ako aj sovietskeho poručíka, ktorý sa v sebaobrane chopil zbrane. (14) Čistý antisemitizmus bol však zrejme dôvodom útokov antikomunistov na židovský sirotinec v obci Rabka 12. a 27. augusta 1945, kedy boli použité samopaly a granáty, našťastie bez strát na životoch sirôt. (15)

Väčšinu antisemitských prejavov na Slovensku predstavovali osobné potýčky, výtržnosti v hostincoch a na verejných miestach, pouličné bitky, vyhrážky, maľovanie hesiel na steny budov a vylepovanie protižidovských plagátov či demonštrácie, ako aj ohováranie spojené so šírením nepravdivých správ o tom, že židovskí (nielen) lekári zabíjajú deti, obchodníci trávajú cigarety a potraviny. (16) Pogrom v Topolčanoch si vyžiadal desiatky zranených, zaobišiel sa však bez strát na životoch, podobne ako aj protižidovské výtržnosti v Bratislave, Nových Zámkoch, Komárne, Žiline, Vrbovom, Košiciach (17) a iných mestách v auguste 1946. Ozbrojené útoky sa odohrali napríklad

v roku 1946 v okolí Bytče a Nitry. (18)

To, že bol v Poľsku a na Slovensku po vojne rozšírený antisemitizmus v takom meradle, malo viacero determinantov. Dôležitým faktorom bolo postavenie židovského obyvateľstva počas 2. svetovej vojny. V oboch krajinách bolo v tomto období vystavené diskriminačnému zákonodarstvu. Tento vojnový antisemitizmus bol živý v mysliach ľudí ešte aj v povojnovom období, čo znamenalo, že mnohí ľudia považovali Židov za menejcennú rasu, ktorú možno beztrestne napádať. Tu však možno vidieť aj jeden z dôvodov, prečo boli protižidovské útoky v Poľsku brutálnejšie než na Slovensku. Kým na Slovensku až do vypuknutia Slovenského národného povstania dochádzalo iba k deportáciám a koncentrovaniu Židov v koncentračných a pracovných tábora, v Poľsku dochádzalo k masovému vyvražďovaniu židovského obyvateľstva v koncentračných tábora, v getách či priamo v miestach bydliska. To dávalo Poliakom počas nemeckej okupácie pocit, že môžu beztrestne zabíjať príslušníkov židovskej menšiny, keďže sa vyskytli aj prípady, keď sa na vraždení Židov zúčastňovalo i poľské civilné obyvateľstvo, kým na Slovensku sa takýto prípad nevyskytol. Pocit beztrestného zabíjania židovského (a všeobecne nepoľského) obyvateľstva sa sčasti preniesol aj do povojnového obdobia. Rozdielna bola situácia židovského obyvateľstva na Slovensku a v Poľsku už v medzivojnovom období. Kým slovenskí Židia považujú toto obdobie za zlatý vek židovského obyvateľstva na Slovensku v rámci celej existencie tejto minority na našom území, v Poľsku boli Židia vystavovaní rôznym diskriminačným zákonom. (19)

Ako primárna príčina antisemitizmu v Poľsku sa ukazuje politický faktor. V tejto krajine sa k moci okamžite po oslobodení dostali (s výraznou pomocou ČA) komunisti. A práve Židia boli tí, ktorých angažovanie sa v komunistickom hnutí počas medzivojnového obdobia, na územiach pričlenených v septembri 1939 k ZSSR, a následne aj v povojnovom období, prekážalo „nacionalisticky a antikomunisticky zmýšľajúcim Poliakom“. Tí sa nezmierili s prítomnosťou ČA a NKVD (sovietska tajná služba) a iných bezpečnostných sovietskych zložiek v Poľsku po oslobodení spod nemeckej okupácie. Kým sa Poliaci zbavovali jedného okupanta na západe krajiny, druhý už obsadzoval krajinu na východe. A tak mnohé vojenské organizácie, **NSZ** či **AK** (Zemská armáda – Armia Krajowa), ktoré bojovali počas vojny s nemeckými okupačnými vojskami, pokračovali v tomto boji aj po skončení vojny – tentoraz však ich nepriateľom bol každý, kto sa angažoval v komunistickom hnutí, teda aj Židia. A v povojnovom období predstavovali Židia v komunistickej Poľskej robotníckej strane (Polska Partja Robotnicza – PPR) podstatný element.

Inklinovanie poľských Židov ku komunizmu bolo zapríčinené viacerými faktormi. Ideály komunizmu a internacionalizmu, ktoré hlásali rovnosť všetkých ľudí bez ohľadu na sociálny či národnostný pôvod, predstavovali pre Židov – znamenajúcich v očiach bežných ľudí i v literách poľských zákonov vždy niečo „menejcenné“ – obrovskú zmenu oproti diskriminujúcej legislatíve v medzivojnovom období. Aj kvôli týmto diskriminačným zákonom Židia vítali vojakov ČA v septembri 1939 na tzv. **kresoch wschodnich** (východných územiach) ako osloboditeľov spod národnostného útlaku. Mnohí Židia (predovšetkým mladí a chudobní) začali okamžite kolaborovať so sovietskym režimom (nezmazateľnou v pamäti mnohých Poliakov aj po skončení vojny ostala najmä spolupráca Židov s NKVD). (20) A keďže väčšina Židov (z asi 200-tisíc to bolo približne 130-tisíc), ktorá sa nachádzala v povojnovom Poľsku, sa zachránila práve vďaka tomu, že sa v septembri 1939 ocitla na území okupovanom ZSSR, neprekvapuje, že sa medzi nimi nachádzalo toľko stúpcov komunizmu. U Židov angažujúcich sa v PPR tak prevládalo presvedčenie, že kým medzivojnové Poľsko ich pred takmer úplným vyhladením nedokázalo ochrániť, sovietske Rusko to dokázalo oveľa lepšie. Neprehliadnuteľným faktom je aj to, že poľská inteligencia bola počas vojny prakticky úplne vyhladená, kým z tej židovskej sa aspoň časť zachránila v ZSSR. Preto komunisti museli na vedúce stanoviská čerpať kádre aj zo židovského obyvateľstva.

V odbornej literatúre sa nenachádzajú presné údaje o počte židovských členov PPR. Medzi vládnymi predstaviteľmi však boli osoby ako Jakub Berman – člen **Politického úradu Ústredného výboru PPR**, Hilary Minc – minister priemyslu a taktiež člen **Ústredného výboru** (Komitet Centralny – KC PPR) či Roman Zambrowski – tiež člen KC PPR, (21) všetko ľudia so židovským pôvodom. Aj v aparáte **Bezpečnostného úradu** (Urząd Bezpieczeństwa – názov tajnej polície v rokoch 1944 – 1956, ďalej UB) sa na čelných pozíciách nachádzalo značné množstvo príslušníkov židovského pôvodu. Na **Ministerstve verejnej bezpečnosti** (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego – MBP)

z 500 vedúcich pozícií zaberali 67 pozícií Židia, čiže asi 13 %, pričom podiel židovského obyvateľstva predstavoval 1 % z celkovej populácie krajiny. Celkovo však tvorili Židia iba 1,7 % pracovníkov MBP. Čo sa týka šéfov **WUBP** (Wojewódzki urząd bezpieczeństwa – Wojvodský úrad bezpečnosti) v rokoch 1944 – 1945 predstavovali Židia 24,7 % pracovníkov. (22) V niektorých regiónoch bolo zastúpenie Židov ešte vyššie. Tak napríklad v Łódžskom vojvodstve tvorili Židia údajne 50 % vedúcich pracovníkov, v Radomskom okrese to bolo dokonca až 82,3 % vedúcich funkcionárov. Aj keď celkovo tvorili Židia len necelé dve percentá pracovníkov UB, značné zastúpenie vo vedúcich zložkách bezpečnostných orgánov vyvolávalo v Poliakoch pocit, že celá židovská menšina spolupracuje s komunistickými orgánmi. Sympatie ku komunizmu sa prejavovali aj v zastupiteľnosti Židov v štátnej správe. V predvojnovom období bol tento sektor pre židovské obyvateľstvo prakticky nedostupný. (23) K 1. januáru 1947 však bolo v štátnych úradoch zamestnaných viac ako 3 300 Židov. (24)

Mnoho útokov na židovské obyvateľstvo teda nemalo rasový (antisemitský) podtón, ale bolo výsledkom komplikovanej politickej situácie v krajine. M. J. Chodakiewicz, ktorý analyzoval jemu dostupné pramene (5 sovietskych, 23 židovských a 35 poľských), popisuje 30 prípadov, v ktorých došlo k stretnutiu medzi Židmi a nezávislým podzemím na 36-tich miestach. Následkom týchto stretnutí bolo zabitých 132 Židov, z toho 25 nevinných svedkov, 53 osôb malo zjavné prepojenie s komunistickým aparátom bezpečnosti, z toho najmenej 36 osôb bolo podozrievaných pre spoluprácu vo forme agentov. U zvyšných 54 osôb sa Chodakiewiczovi nepodarilo zistiť status obetí. (25) Podľa Chodakiewicza nezávislé podzemie prevádzalo operácie najmä proti najviditeľnejším židovským funkcionárom UB, taktiež zvyklo rozdeľovať svoje potenciálne obeť na skutočných i domnelých agentov, preto je otázne hovoriť v niektorých prípadoch o antisemitizme: „Poľskí partizáni zabíjali členov rodín komunistov z pomsty za ich činnosť, ale nezaoberali sa všetkými Poliakmi v okolí, hoci občas smerovali svoje útoky proti všetkým Židom a Ukrajincom. Členovia poľského podzemia zvyčajne sa púšťali do jednaní k pomstieniu skorších udaní, väznenia či zabíjania nezávislých. V takomto poňatí antisemitizmus bol až sekundárnou príčinou zabíjania Židov, hoci s určitosťou zohrával úlohu, keď sa jednalo o kolektívnu zodpovednosť nevinných Židov za činnosť Židov v prospech komunistickej moci.“ (26)

Aj na Slovensku sa Židia angažovali v komunistickej strane z podobných príčin ako v Poľsku, no ich proporčné zastúpenie v strane nebolo až také veľké (nielen v porovnaní s Poľskom, ale aj v porovnaní s územím Čiech). Na Slovensku, s výnimkou udalostí v okrese Snina v decembri 1945, nedochádzalo k ozbrojeným útokom na židovských komunistov. Zväčša sa to nieslo iba vo forme letákových akcií, (27) čo bolo spôsobené okrem iného aj faktom, že v ČSR boj medzi komunistami a demokratmi prebiehal ešte stále v rovine politického súboja o moc v krajine ako aj preto, že moc v krajine bola ešte stále v rukách Čechov a Slovákov. Z toho dôvodu o antisemitských výpadoch z politického dôvodu na Slovensku ťažko hovoriť. Pritom aj na Slovensku sa ozývali hlasy nespokojné s významným postavením Židov v úradoch. Tí totiž v niektorých prípadoch naozaj zastávali funkcie predsedov národných výborov či členov zastupiteľstiev, (28) čo predtým nebolo obvyklé.

Antisemitizmus na Slovensku mal ale najmä ekonomický podklad. Mnohí arizátori a národní správcovia židovského majetku sa neradi vzdávali cudzieho vlastníctva, ľahko nadobudnutého počas Slovenského štátu alebo krátko po skončení vojny. Nakoniec, boli to často práve príslušníci bezpečnostných a odbojových zložiek, ktorí vyvolávali nepokoje namierené voči židovskému obyvateľstvu. Okrem vražd Židov v Kolbasove, (29) sa to dá povedať zrejme aj o výtržnostiach v Bratislave v auguste 1946 a sčasti aj o pogrome v Topoľčanoch v septembri 1945. (30) Židia, ťažko skúšaní v predchádzajúcom období sa však nevzdávali nádeje na opätovné získanie svojho pôvodného majetku. Túto patovú situáciu nepomáhali riešiť ani zodpovedné orgány, ktoré sa najprv zdráhali prijať zákony riešiace reštitúciu židovského majetku a neskôr nemali vôľu rešpektovať už prijaté zákony. (31)

Otázka navrátenia židovského majetku oprávneným vlastníkom bola príčinou mnohých antisemitských výpadov aj v Poľsku. Je však otázne, aký podiel na povojnovom antisemitizme v Poľsku mala reštitúcia židovského majetku. Aj v odbornej literatúre sú útoky na základe majetkových nezrovnalostí ojedinelé. Pravdou je, že aj keď bolo veľa Poliakov, ktorým sa podarilo získať počas vojny židovský majetok, predsa len prednosť mali vždy Nemci (Poliaci získavali napríklad

vždy len tie chudobnejšie podniky po Židoch). Po odchode Nemcov sa pôvodne židovský majetok dostával väčšinou do rúk štátu. Ten následne rozhodoval, čo so židovským majetkom, ktorého pôvodný vlastník sa neprihlásil. (32) Na Slovensku bola teda väčšia pravdepodobnosť stretu Žida so situáciou, kedy jeho majetok patril po vojne majiteľovi, ktorý sa s ľahko nadobudnutým majetkom nechcel len tak ľahko rozlúčiť.

Tŕňom v oku bola v Poľsku a na Slovensku aj finančná situácia židovského obyvateľstva. V oboch krajinách Židia dostávali na rozdiel od ostatného obyvateľstva pomoc aj od zahraničných židovských organizácií, čo spôsobovalo nenávisť majoritného obyvateľstva. Často sa totiž stávalo, že ľudia, ktorí prišli z koncentračných táborov či z úkrytov, mali po určitom čase lepšie stravovacie podmienky či lepší odev ako zvyšné obyvateľstvo. Spolu s niektorými prechmatmi pri dodávkach zásob z akcie UNRRA (v mnohých mestách sa po vojne zaviedli tzv. repatriačné kuchyne, kde sa podávali raňajky, obed a večera zo zásielok UNRRA buď zdarma, alebo za minimálny poplatok, a kde sa stravovali výhradne osoby židovského vierovyznania) (33) to pre bežných ľudí predstavovalo „dvojité nadradenie“ Židov voči iným. (34) Tieto obvinenia boli sčasti príčinou pogromu v Topolčanoch. (35) Taktiež účasť niektorých Židov na čiernom obchode vyvolávala u ľudí skôr pocit zlosti, než ľútosti nad prežitými útrapami židovskej menšiny.

Pri pogromoch v Krakowe, Rzeszowe či v Kielcach bezpečnostné zložky, ktoré mali dohliadať na poriadok v meste, boli často práve tými elementmi, ktoré prilievali „olej do ohňa“. Je dosť možné, že bežných Poliakov takáto pasivita bezpečnostných orgánov len povzbudzovala k ďalším excesom na židovskom obyvateľstve. Napokon potvrdzuje to aj výpoveď jedného z obžalovaných po pogrome v Krakowe: „Všetci dookola hovorili, že Židia zabíjali deti. Ja som ešte k tomu videl, že vojaci chytajú predovšetkým Židov, tak sa vo mne prebudila dávna nenávisť voči Židom a proste som si uľavil.“ (36) Prekvapujúco priaznivá finančná situácia židovskej menšiny a zároveň zraniteľnosť nechránenej židovskej menšiny tak mali za následok (spolu so zlou hospodárskou situáciou v Poľsku po vojne), že sa Židia stávali obeťami útokov, ktoré nemali vždy iba antisemitský podtón, ale často lúpežný. Podobne sa správali aj slovenské bezpečnostné zložky, aj keď na Slovensku sa útoky proti Židom s lúpežným podtónom neobjavovali.

Ďalšou zámienkou k antisemitizmu v oboch krajinách bolo obviňovanie Židov z kolaborácie s nepriateľom v predošliých rokoch. V prípade Slovenska išlo o ich údajnú promaďarskú činnosť na územiach odstúpených Maďarsku po Viedenskej arbitráži. K tomu sa ešte pridávala stará skúsenosť z obdobia Rakúsko-Uhorska, keď práve Židia patrili k tým, ktorí sa najviac pomaďarčovali. Títo Židia ešte aj po 2. svetovej vojne hovorili na verejnosti maďarským jazykom, keďže slovenský jazyk často a ešte stále neovládali. Maďarská národnosť mnohých Židov tiež komplikovala situáciu okolo reštitúcií, keďže Židom, ktorí sa hlásili pred vojnou za Maďarov (alebo za Nemcov), nemohli byť priznané práva na návrat arizovaného majetku. V mnohých prípadoch sa dokonca stávalo, že Židia prichádzajúci z koncentračných táborov boli určení na odsun z krajiny, keďže boli považovaní za Nemcov. V prípade Poľska to boli výčitky za už spomínanú spoluprácu najmä mladých Židov so sovietskymi orgánmi na teritóriu, ktoré obsadila ČA v septembri 1939. Títo Židia boli aktívni aj v komunistických orgánoch vytvorených na území Poľska po skončení vojny.

Väčší rozsah protižidovských prejavov v Poľsku oproti Slovensku znamenal aj väčšiu túžbu poľských Židov emigrovať. Prvotným následkom násilností voči židovskej komunite však bolo sťahovanie sa z dedín a malých mestečiek do väčších miest, kde mali pocit väčšej bezpečnosti. (37) Bola to reakcia CKŽP, ktorý tento proces začal aktívne podporovať už v marci 1945. Údajne to malo aj značný vplyv na zníženie obetí v mesiacoch apríl a máj. Ešte väčšia snaha bola v tejto záležitosti vyvinutá po kielckom pogrome, keď CKŽP prisľúbil evakuovať všetkých Židov z malých miest do veľkých. (38) Vo vidieckej komunite často žila iba jedna židovská rodina, obkolesená nepriateľsky naladeným miestnym obyvateľstvom. Vo väčších mestách, kde žilo viacero židovských rodín spolu, zväčša v jednom obydli, tak mali Židia predsa len väčší pocit bezpečia. Platilo to aj pre predstaviteľov tradičných židovských roľníckych rodín pomerne početných na území Rzeszowského vojvodstva. Tí mali s okolitými Poliakmi a Ukrajincami výborné vzťahy, museli však opustiť svoje obrábané a posiate polia pod hrozbou teroru poľských nacionalistických bánd. (39)

Poľsko už krátko po vojne opúšťalo niekoľko tisíc Židov mesačne, po pogrome v Kielcach to bolo už niekoľko desiat tisíc osôb mesačne. (40) Viac než polovica židovského obyvateľstva ušla

z krajiny ešte pred vznikom štátu Izrael. Židia opúšťajúci Poľsko využívali v značnej miere aj hraničné prechody s Československom. Do augusta 1946 prešlo územím ČSR údajne až 60 000 Židov, snažiacich sa dostať do americkej okupačnej zóny v Nemecku. (41) Iba v okolí Náchoda sa v júli vyskytovalo približne 4000 židovských utečencov. (42) Medzi židovskými utečencami prechádzajúcimi československo-poľské hranice sa nachádzalo aj približne 750 židovských detí, (43) ktoré však mali byť prijaté francúzskou vládou na územie Francúzska. Pražská vláda bola naklonená emigrácii poľských Židov aj kvôli očakávanej podpore, ktorá sa ČSR mala dostať na Parížskej mierovej konferencii. Aj preto, keď sa veliteľ politického spravodajstva ministerstva vnútra Zdeňek Toman sťažoval ministrovi zahraničných vecí Jánovi Masarykovi, že náklady na židovských utečencov z Poľska presiahli 30 miliónov Kčs, Masaryk iba odvetil „že je to dobrá investícia“. Masaryk mal totiž cestovať do USA kvôli podpore amerických Židov „pre československú vec v záležitosti Maďarov“ [zrejme šlo o jednania na Parížskej mierovej konferencii – pozn. M. Š.]. Pri osobnom rozhovore mu podľa dostupných prameňov doslova povedal: „Prosím vás, zatvorte oči, keď niektorí poľskí Židia prechádzajú cez naše hranice.“ Ťažkosti však boli aj preto, že časť obyvateľstva nesúhlasila s touto povolnejšou politikou a považovala to za prílišné podporovanie Židov. (44)

Celkovo opustilo Poľsko v rokoch 1945 – 1947 odhadom asi 150 000 Židov, približne polovica z nich odišla po pogrome v Kielcach. (45) V Poľsku ostalo v máji 1947 podľa odhadov ešte asi 110-tisíc Židov, pričom však stále pretrvávala repatriácia zo ZSSR. (46)

Slovenskí Židia sa s antisemitizmom snažili vyrovnáť tiež sťahovaním do väčších miest, kde bolo bezpečnejšie. (47) Časť Židov (asi 1 500 osôb) sa rozhodla vystáť v rámci republiky – zo Slovenska do Čiech – najmä v rokoch 1945 – 1946 – a zjavne z dôvodu horšieho postavenia židovského obyvateľstva na Slovensku v porovnaní s Čechami. (48) Približne taký istý počet Židov odišiel v rokoch 1945 – 1946 zo Slovenska do Palestíny. (49) Aj napriek prejavom antisemitizmu na Slovensku teda nedochádzalo v povojnových rokoch k žiadnemu masovému vystáhovaniu, (50) väčšinou išlo o individuálnu emigráciu. Potvrdzuje to aj vyjadrenie prednostu Palestínskeho úradu (Jewish Agency for Palestine) (51) Rafaela Friedela na zjazde sionistov v Luhačoviciach v júli 1946: „Vo veci alije [vystáhovania do Palestíny – pozn. M. Š.] som skeptický. Keby sme dnes dostali 5 000 certifikátov, nenašlo by sa 5000 ľudí, ktorí by boli ochotní alijovať.“ (52) Možno, že v myšliach židovských obyvateľov nepredstavovalo Slovensko „cintorín židovského národa“, ale skôr krajinu, v ktorej väčšinu života prežili v mieri (obdobie I. ČSR). Mnohí z nich síce trpeli následkom protizidovských zákonov Slovenského štátu, no na druhej strane sa zachránili práve vďaka pomoci bežných ľudí, s ktorými obývali túto krajinu aj po vojne. Zrejme aj pohľad na utekajúcich súkmeňovcov z okolitých krajín (53) a spolu s nimi prenikajúce informácie o ich postavení dávali tunajšiemu židovskému obyvateľstvu pocit, že to na Slovensku predsa len nie je až také zlé. Taktiež je zjavné, že najmä ľudia v strednom a dôchodkovom veku nemali záujem ísť do pre nich neznámej krajiny. Skôr chceli dožiť svoj život v krajine, kde mali aspoň nejaké základy. Hromadné vystáhovanie sa vystupňovalo až v rokoch 1948 – 1949. Sčasti to bolo spôsobené novými antisemitickými prejavmi (54), najväčší zlom však predstavoval zrejme februárový komunistický prevrat a vznik štátu Izrael, ktorý začal rokovania o vystáhovaní asi 20-tisíc Židov z ČSR. (55)

Podľa údajov P. Salnera asi 8 – 13-tis. osôb ostalo na území Slovenska bez toho, aby sa zaradilo do oficiálnych štruktúr komunity. Mnohí z nich zvolili asimiláciu, spojenú niekedy doslova „s útekem od židovstva“. (56) Židia menili svoje mená, prijímali priezviská slávnych slovenských básnikov, spisovateľov či skladateľov. Tí, ktorí sa asimilovali, sa považovali za príslušníkov českého a slovenského národa či iných etnických skupín. Mali na zreteli možný antisemitizmus, ale ako riešenie nevideli odchod z republiky. Práve oni tvorili v neskorších rokoch jadro židovských obcí. Boli však aj Židia, ktorí sympatizovali s komunistickými myšlienkami a dištancovali sa od tradičných prejavov židovstva. (57) Avšak práve Židia, ktorí sa zriekli židovského náboženstva a kultúry a angažovali sa, či už na politickej, alebo kultúrnej scéne, boli najviac „viditeľní“ a nežidovskou verejnosťou vnímaní ako reprezentanti judaizmu. Je však nutné podotknúť, že asimilácia, emigrovanie a sympatizovanie s komunizmom boli iba sčasti následkom antisemitických prejavov na Slovensku v povojnovom období, keďže väčší vplyv na rozhodovanie „ako ďalej“ mali skúsenosti s holokaustom.

V Poľsku taktiež dochádzalo k značnej asimilácii židovského obyvateľstva. Veľmi zriedka sa

stávalo, že sa Židia zachránení vďaka „árijským papierom“ (58) vrátili k starému priezvisku. Veľké množstvo židovských priezvisk bolo možné vidieť najmä u Židov, ktorí prežili obdobie vojny na území ZSSR. (59) Avšak práve u týchto Židov sa objavovalo inklinovanie ku komunistickému režimu, ktorý sa formoval v Poľsku po vojne, čo bol tiež jeden zo spôsobov splnutia s Poliakmi. Predsa v internacionalistickom komunistickom hnutí sa „kladli potreby proletariátu nad potreby jednotlivých národov“.

Ani asimilácia či angažovanie sa v komunistickej strane nepomohlo Židom k úteku pred antisemitizmom, keďže už na začiatku 50-tych rokov prebiehala v celom sovietskom bloku kampaň proti sionistom a kozmopolitom – čiže proti osobám židovského pôvodu – a „ľudový antisemitizmus“ sa zmenil na „antisemitizmus vládny“.

Poznámky

- (1) S Ukrajinskou sovietskou socialistickou republikou (USSR) a Bieloruskou SSR bola podpísaná dohoda o vzájomnej výmene obyvateľstva 9. septembra, s Litovskou SSR 22. septembra 1944. Zásady výmeny boli vo všetkých troch dohodách rovnaké. Dohodlo sa, že „vzájomnej evakuácii“ podliehajú poľskí občania ukrajinskej, rusínskej, bieloruskej a litovskej národnosti, ktorí sa mali presídliť na Ukrajinu, do Bieloruska a Litvy. Do Poľska sa mali presťahovať Poliaci a Židia, ktorí pred 17. septembrom 1939 boli poľskými občanmi a bývali na území vyššie uvedených republík. Zatiaľ čo pre osoby poľskej a židovskej národnosti bol zakotvený princíp dobrovoľnosti, osoby v opačnom slede na výber nemali (Šmigel – Kmeť, 2010, s. 60).
- (2) Adelson, 1993, s. 460.
- (3) Adelson, 1993, s. 466.
- (4) Adelson, 1993, s. 429 – 433.
- (5) Tento počet predstavuje Židov, ktorí sa zachránili na území Slovenského štátu, na území odstúpenom Maďarsku po Viedenskej arbitráži, v zahraničí, ľudí, ktorí prežili koncentračné tábory, ale aj Židov, ktorí neboli v medzivojnovom období občanmi ČSR, ale kvôli lepším podmienkam na Slovensku sa sem uchýlili (Salner, 2009, s. 119 – 120).
- (6) Jelínek, 2000, s. 81.
- (7) Jelínek, 2000, s. 90.
- (8) Adelson, 1993, s. 434 – 442.
- (9) Jelínek, 2000, s. 81.
- (10) Šišjaková, 2007a, s. 228.
- (11) J. Adelson (1993, s. 401) udáva číslo 1500 – 2000 obetí. Chodakiewicz (2008, s. 205) 400 – 700 mŕtvych. Engel (1998, p. 6) podáva číslo 327 obetí, avšak sám priznáva, že ide iba o údaje za obdobie od septembra 1944 do septembra 1946. Dobroszycki (podľa Gross, 2008, s. 57) mal podať údaje o 2000 – 2500 obetiach.
- (12) Udalosti sa odohrali v niektorých obciach okresu Snina koncom novembra – začiatkom decembra 1945. V Novej Sedlici bol unesený jeden Žid – komunista, pravdepodobne bol zabitý. V obci Ulič zastrelili taktiež Žida – komunistu a tri ženy, ktoré s ním bývali v dome. V Kolbasove bolo zastrelených 11 židovských navrátilcov z koncentračných táborov (Šmigel, 2007, s. 217 – 231).
- (13) Na základe dohody medzi predstaviteľmi poľskej vlády a ZSSR mala prebiehať repatriácia osôb, ktoré sa nachádzali na území Poľska pred 1. septembrom 1939 a ktoré sa počas vojny nachádzali vo východnej a centrálnej časti ZSSR. Medzi nimi boli aj desaťtisíce Židov. Len od 8. februára do 31. júla 1946 prišlo na územie Poľska prostredníctvom tejto repatriácie 136 579 Židov. Ich návrat však nebol taký pokojný, ako by si mnohí z nich želali (Adelson, 1993, s. 390 – 397).
- (14) Chodakiewicz, 2008, s. 130.
- (15) Chodakiewicz, 2008, s. 141.
- (16) Šišjaková, 2008, s. 2 – 3.
- (17) Bumová, 2007, s. 18.
- (18) Šišjaková, 2008, s. 2.
- (19) Boli to zákony obmedzujúce počet židovských študentov na vysokých školách a ich šikanovanie či

- vytvorenie oddelených lavíc sektorov, obmedzenia počtu slobodných povolání medzi Židmi, prísnejšie tresty za previnenie sa proti zákonu oproti kresťanom atď. (Tomaszewski, 1993, s. 143).
- (20) Prekerowa, 1993, s. 303.
- (21) Grabski, 2004, s. 31.
- (22) Paczkowski, 2001, s. 197.
- (23) Štátne a samosprávne orgány buď prepúšťali alebo veľmi neochotne prijímali do svojich služieb Židov. Obzvlášť neochotne sa k zamestnaniu Židov stavali štátne inštitúcie, ktoré mali strategický význam, napr. železnice. V mysliach ľudí panoval strach z toho, či sa Židia v prípade vojenského ohrozenia postavia na obranu poľského štátu. Ani v školstve to Židia nemali jednoduché. V 30-tych rokoch sa stávalo, že rodičia, inšpirovaní poľskými nacionalistami, sa dožadovali prepustenia učiteľa židovského pôvodu (Tomaszewski, 1993, s. 169 – 170).
- (24) Adelson, 1993, s. 460.
- (25) Chodakiewicz, 2008, s. 151 – 152.
- (26) Chodakiewicz, 2008, s. 128.
- (27) Priamo náboženskej obci v Nových Zámkoch bol doručený plagát s takýmto štvavým textom: „... Komunisti a Židia pod heslom Za spojenie Slovanov usilujú sa o nadvládu a zotročenie slovanských národov. Vnucujú Slovanom i nám Slovákom boľševické učenie, ktorého pôvodcom je žid Marx... Hor sa do boja proti židobolševizmu!!!“ (Šišjaková, 2009a, s. 42).
- (28) Šišjaková, 2009a, s. 5.
- (29) O týchto vraždách (ako aj o ostatných vraždách v Sninskom okrese) je už známe, že ich zrejme nevykonali tzv. banderovci (príslušníci Ukrajinskej povstaleckej armády), ale pravdepodobne to mala na svedomí neidentifikovateľná ozbrojená skupina z Poľska, ktorá spolupracovala s miestnymi obyvateľmi. Má to dokazovať aj dokument prešovskej Štátnej bezpečnosti z roku 1952, ktorý priamo obviňuje funkcionára ONV v Svine, že stál v pozadí židovských vražd. Údajne mal zvláštny záujem o odstránenie kolbasovských Židov v snahe získať do svojich rúk pílu v Kolbasove. Na tú si zrejme činili nárok Židia v rámci reštitúcie (Šmigel, 2007, s. 229).
- (30) „Obyvateľov topoľčianskeho kraja už dlhšiu dobu pred demonštráciou, zmenivšou sa na pogrom, znepokojovali nepravdivé správy, úmyselne rozširovanými bývalými členmi a funkcionármi HSLS a HG a vlastníkmi židovských majetkov, ako aj ostatnými, ktorí si na ne robili nároky, napr. (potenciálni) národní správcovia. Zámerná činnosť týchto má svoj pôvod v pochopiteľnej obave o majetok, ktorý počas predchádzajúceho ľudáckeho režimu nadobudli, resp. chceli teraz nadobudnúť“ (Šišjaková, 2007b, s. 237).
- (31) Postup slovenských vládnych orgánov v otázke reštitúcie židovského majetku bol zdržanlivý aj napriek tomu, že v máji 1945 bol vydaný reštitučný prezidentský dekrét o neplatnosti niektorých majetkovo-právnych konaní z doby neslobody. Slovenské orgány však (ako aj iné nariadenia z Prahy) tento dekrét nerešpektovali. Až v máji 1946 bol vydaný reštitučný zákon, ktorý však spôsobil ďalšie nepokoje voči Židom, keďže zákon vyvolal v ľuďoch pocit, že sa ustupuje židovskému obyvateľstvu na úkor toho slovenského.
- (32) Musiał, 2008.
- (33) Šišjaková, 2009b, s. 9.
- (34) Šišjaková, 2009a, s. 41 – 42.
- (35) To, že pogrom bol spôsobený aj nedostatočným zásobovaním mestského obyvateľstva či preferovaním jednej vrstvy obyvateľstva pred druhou, potvrdzuje skutočnosť, že sa hnev obyvateľstva mesta obrátil aj voči dedinčanom a vedúcim predstaviteľom okresu (Šišjaková, 2007b, s. 237).
- (36) Cichopek, 2000, s. 74.
- (37) Predsa len bol v Poľsku región, v ktorom sa antisemitské výpady vyskytovali iba zriedkavo. Západné územie Poľska, tzv. kraje odzyskane (získané územia), poskytovalo dostatočné možnosti obsadiť obydlia opustené po nútenom odchode početnej nemeckej menšiny vo vyludnených a pomerne málo zničených obciach ako pre Poliakov, tak aj pre Židov. Hoci aj tu sa vyskytovali rôzne prekážky – predovšetkým zo strany miestnych úradov, neochotných napomáhať osídľovaniu územia židovskou menšinou – vďaka podpore zo strany štátnych orgánov sa podarilo

vytvoriť pomerne veľkú oblasť zachránených Židov a repatriantov činiacu asi 30 obcí. Tu dochádzalo k stretom medzi pôvodnými židovskými majiteľmi nehnuteľností a ich novými poľskými vlastníkmi len minimálne, takisto konflikty medzi antikomunistickou opozíciou a Židmi objavovali sa zriedka. V opustených roľníckych hospodárstvach a fabrikách boli pre Židov aj Poliakov tvorené pracovné miesta. V roku 1947 pracovalo už 64 roľníckych hospodárstiev (z toho 36 v prenájme) a sto židovských družstiev (v celom Poľsku ich pracovalo 196) financovaných prostredníctvom Jointu. Možno aj fakt širokého zapojenia židovského obyvateľstva do produktívnej hospodárskej činnosti mal za následok, že Židia tu neboli vnímaní ako tí, ktorí parazitujú na poľskom obyvateľstve, ale ako ľudia snažiaci sa splynúť s väčšinovým obyvateľstvom krajiny. Takisto tu zrejme pôsobil aj fakt, že Poliaci na tomto území si nemohli pamätať kolaboráciu s nepriateľom, tak ako tomu bolo na území pripadnutom v septembri 1939 ZSSR (Cała – Datner-Śpiewak, 1997, s. 170).

- (38) Taktiež sa organizovali ozbrojené sebaobránné výbory na ochranu židovských štvrtí a inštitúcií. (Engel, 1998, p. 35).
- (39) Aleksium-Mądrzak, 1995, s. 87.
- (40) Masové hnutie nelegálnej emigrácie z Poľska (ale aj celej východnej Európy) mala na starosti Sionistická koordinácia, známa však skôr pod hebrejským názvom „Bricha“ (útek, let). Počas celého obdobia činnosti predstavovala nelegálnu organizáciu, aj keď členmi jej Politického výboru boli predstavitelia všetkých legálnych aj nelegálnych sionistických strán, ktoré boli činné v Poľsku. Operatívny výbor, ktorý tvorilo 11 osôb, bol nezávislý od politických strán. Úzke vedenie Brichy predstavovali 3 – 4 osoby. Prvým centrom koordinačnej činnosti Brichy bolo Vilno (v súčasnosti Vilnius – hlavné mesto Litvy), neskôr centrum konšpiračnej činnosti neustále menilo svoje pôsobisko a prenášalo sa do iných miest – Lublina, Krakova, Łodzi (Aleksium-Mądrzak, 1995, s. 38 – 39).
- (41) Bulínová – Dufek – Kaplán – Šlosar, 1993, s. 39. Cez pasovú hraničnú kontrolu v Devínskej Novej Vsi od roku 1945 do polovice februára 1949 malo prejsť až 150 000 židovských utečencov z Poľska, Maďarska a Rumunska (Baláž, 2010, s. 19).
- (42) Bulínová – Dufek – Kaplán – Šlosar, 1993, s. 62.
- (43) Aleksium-Mądrzak, 1995, s. 48 – 49.
- (44) Bulínová – Dufek – Kaplán – Šlosar, 1993, s. 61. V ďalšom dokumente sa môžeme dočítať, že ČSR potrebovala pomoc amerických Židov pri rokovaní o pôžičkách od USA (vyjadrenie ministra Ripku) (Bulínová – Dufek – Kaplán – Šlosar, 1993, s. 39).
- (45) Aleksium-Mądrzak, 1996, s. 48.
- (46) Adelson, 1993, s. 419.
- (47) Jelínek, 2000, s. 80.
- (48) Šišjaková, 2009a, s. 108.
- (49) Medzi tými, ktorí sa rozhodli opustiť túto krajinu v rokoch 1945 – 1946, boli predovšetkým ľudia, ktorí stratili všetkých príbuzných a blízkych v táboroch. Emigrovali do krajín, kde žili ich príbuzní či známi, prípadne odchádzali pre to, aby mohli začať odznovu v krajine, kde ich tak neťažili negatívne spomienky. Túžbu emigrovať prejavili najmä mladí ľudia bez záväzkov, kým tí starší už chceli dožiť v prostredí, ktoré dôverne poznali, kde mali určité zázemie. U týchto ľudí vzbudzoval odchod do nebezpečnej Palestíny mimoriadne obavy (Salner, 2006, s. 122).
- (50) Je to teda v príkrom rozpore s tvrdením J. Jelínka, že Židia na Slovensku sa všemožne snažili odísť z tejto krajiny (pozri Jelínek, 2000, s. 90).
- (51) Úrad, ktorý sídlil v Bratislave, mal na starosti vybavovanie vystahovaleckých pasov, príslušných tranzitných a vstupných víz do Izraela, či pomoc pri vývoze hnutelného majetku, tzv. zvrškov, ktoré sa prepravovali vo veľkých drevených debnách či prepravných kontajneroch (Baláž, 2010, s. 65).
- (52) Singerová, 2006, s. 52.
- (53) K situácii Židov v Maďarsku pozri KMEŤ, M. – OTTMÁROVÁ, B. 2010. K histórii prejavov antisemitizmu v Maďarsku v povojnovom období (1945-1948). In: *Acta Historica Neosoliensia*, č. 13/2010, s. 111 – 129. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2010.
- (54) Išlo napríklad o výtržnosti v Bratislave v auguste 1948 či slovné útoky na Židov súvisiace

- s predstavou, že v ČSR nebol nastolený komunistický režim, ale „židobolševický“ (Šišjaková, 2007a, s. 110).
- (55) Vďaka týmto rokovaniam emigrovalo z územia Slovenska do Izraela do konca mája 1949 podľa rôznych odhadov 4 000 – 8 900 osôb židovského pôvodu. Cez 2-tisíc Židov emigrovalo do USA, Kanady, Austrálie a na Nový Zéland (Šišjaková, 2007a, s. 111 – 112).
- (56) Salner, 2006, s. 121 – 122.
- (57) Singerová, 2006, s. 53 – 54.
- (58) Išlo o Židov, ktorí si dokázali v obave pred nacistami vybaviť tzv. árijské dokumenty, čiže občiansky preukaz, rodný list, potvrdenie o prihlásení sa k pobytu, pracovnú kartu atď., vďaka ktorým mohli zatajiť svoj židovský pôvod a hlásiť sa k Poliakom.
- (59) Hurwic-Nowakowska, 1996, s. 141.

Literatúra

- ADELSON, Jan. 1993. W Polsce zwanej Ludową. In: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*. [Red. Jan Tomaszewski]. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 387 – 477. ISBN 83-01-11070-8
- ALEKSIMUM-MĄDRZAK, Natalia. 1995. Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945-1947. In: *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*. Warszawa : ŻIH, nr. 3, 4/95-2/96.
- BALÁŽ, Anton. 2010. *Transporty nádeje*. Bratislava : Marenčin PT, 2010. 230 s. ISBN 978-80-8114-034-1
- BULÍNOVÁ, Marie – DUFEK, Jiří – KAPLÁN, Karel – ŠLOSAR, Vladimír. 1993. *Československo a Izrael 1945-1956*. [Dokumenty]. Praha : Ústav pro soudobé dějiny v AV ČR, 1993. 399 s. ISBN 808-52701-2-9
- BUMOVÁ, Ivana. 2007. Protižidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte (august 1946). In: *Pamäť národa*. Bratislava : ÚPN, roč. III., 2007, č. 3, s. 14 – 29.
- CAŁA, Anna – DATNER-ŚPIEWAK, Hana. 1997. *Dzieje Żydów w Polsce 1944 – 1968*. Warszawa : Żydowski Instytut Historyczny, 1997. 312 s. ISBN 83-85888-38-1
- CICHOPEK, Anna. 2000. *Pogrom Żydów w Krakowie. 11 sierpnia 1945 r.* Warszawa : Żydowski Instytut Historyczny, 2000. 269 s. ISBN 83-85888-27-6
- ENGEL, Daniel. 1998. Patterns of anti-jews violence in Poland 1944-1946. In: *Yad Vashem Studies Vol. XXVI*, Jerusalem 1998, pp. 43 – 85.
- GRABSKI, Andrzej. 2004. *Działalność Żydów wśród komunistów w Polsce (1944 – 1949)*. Warszawa : Trio, 2004. 371 s. ISBN 83-88542-87-7
- GROSS, Jan Tomasz. 2008. *Strach: antisemitism w Polsce tuż po wojnie (historia moralnej zapaści)*. Kraków : Wydawnictwo Znak, 2008. 343 s. ISBN 978-83-240-0876-6
- HURWIC-NOWAKOWSKA, Irena. 1996. *Żydzi Polscy (1947-1950). Analiza więzy społecznej ludności żydowskiej*. Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, 1996. 186 s. ISBN 83-86166-58-4
- CHODAKIEWICZ, Marek Jan. 2008. *Po zagładzie (Stosunki polsko-żydowskie 1944-1947)*. Warszawa : Instytut pamięci narodowej, 2008. 251 s. ISBN 978-83-60464-64-9
- JELÍNEK, Yeshayahu Andrej. 2000. Židia na Slovensku 1945-1949. In: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí* (II. časť). Bratislava : Acta Judaica Slovaca, 2000, s. 79 – 96. ISBN 80-8060-024-4
- MUSIAŁ, Bogdan. 2008. *Majątek Żydów – grabież po wojnie*. Dostupné na: <http://7dni.wordpress.com/2008/01/23/majatek-zydow-grabiez-po-wojnie/> [2013-02-16]
- PACZKOWSKI, Andrzej. 2001. Żydzi w UB : Próba werifikacji stereotypu. In: *Komunizm, ideologia, system, ludzie*. [Red. Tomasz Szarota]. Warszawa : Neriton, 2001, s. 192 – 204. ISBN 978-83-86842-87-2
- PREKEROWA, Teresa. 1993. Wojna i okupacja. In: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*. [Red. Jan Tomaszewski]. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 273 – 383.
- SALNER, Peter. 2009. Židovská komunita na Slovensku v rokoch 1945 – 1953. In: *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce (Od osvobození k nové totalitě)*. Praha : Židovské múzeum, 2009, s. 119 – 131. ISBN 978-80-86889-90-0

- SALNER, Peter. 2006. Zmeny hodnotových orientácií Židov na Slovensku po roku 1945 (Na príklade emigrácie do Izraela v štyridsiatich, resp. šesťdesiatich rokoch). In: *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Ústav etnológie, 2006, s. 119 – 136. ISBN 80997-33-X
- SINGEROVÁ, Silvia. 2006. Obraz povojnovej reality Židov v slovenskej spoločnosti z hľadiska identity (Na príklade Košíc). In: *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Ústav etnológie, 2006, s. 51 – 66. ISBN 80997-33-X
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. 2009a. *Prejavy antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. [Dizertačná práca]. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2009. 129 s.
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. 2009b. Židovská rodina v konfrontácii s povojnovou situáciou a antisemitizmom na Slovensku (1945 – 1948). In: *Forum historiae*, roč. 3, 2009, č. 1. ISSN 1337-6881
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. 2008. *K niektorým problémom antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Dostupné na: <http://sk.holokaust.sk/wp-content/sisjakova2.doc> [2013-02-16]
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. 2007a. Antisemitizmus na Spiši v kontexte povojnovej situácie 1945 – 1948. In: *Mladá veda 2007 : Zborník vedeckých štúdií doktorandov FHV UMB v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2007, s. 223 – 235. ISBN 978-80-8083-493-7
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. 2007b. Prípady Topoľčany – Protižidovský pogrom (nielen) z pohľadu dobových dokumentov. In: *Acta historica Neosoliensia*, č. 10/2007. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2007, s. 232 – 240. ISSN 1336-9148
- ŠMIGEL, Michal – KMEŤ, Miroslav. 2010. Výmeny obyvateľstva v strednej a východnej Európe v kontexte 2. svetovej vojny (Na pozadí percepcie a názorov). In: *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov : Universum, 2010, s. 50 – 65. ISBN 978-80-89046-64-5
- ŠMIGEL, Michal. 2007. Vraždy židov a komunistov na severovýchodnom Slovensku v roku 1945 : Kolbasovská tragédia. In: *Acta historica Neosoliensia*, č. 10/2007. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2007, s. 217 – 231. ISSN 1336-9148
- TOMASZEWSKI, Jan. 1993. Niepodległa Rzeczpospolita. In: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*. [Red. Jan Tomaszewski]. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, s. 143 – 269.

Summary

A small proportion of Jews in Poland and Slovakia who survived the Holocaust was exposed to the opposition of the population remaining after the arriving to their home-town and village.

In Poland there has had a place numerous pogroms, attacks of various armed gangs, collaborated with the communists and armed assaults with economic overtones. Most anti-semitic manifestations in Slovakia amounted to personal skirmishes, riots in pubs and public places, street fights, threats, slogan painting on the walls and buildings and putting up posters or anti-Jewish demonstrations. The brutal anti-Jewish manifestations in Poland has left many casualties – in estimation there have been killed 300 – 1 500 people, while in Slovakia it's known only about 16 murders of Jews. The main cause of the anti-Semitism in Poland was the collaboration with the communist regime raised by the Soviet Union. Other reasons to hate the Jewish people were some difficult financial situation of Jewish property taken during the German occupation, complex economic and political situation in the country of the remains of war-time anti-Semitism. The same reasons have resulted in the anti-Jewish sentiments in Slovakia, however, the most important it looks to be the unresolved restitution of Jewish property. The people who have acquired that property during the war or shortly after the war didn't want to give it up. The Jewish population in Poland responded to anti-Semitism by assimilation, or leaving the country.